

15. Там само. – Арк. 34.
16. Філінюк А.Г., Ігнатська Т.В. Вказана праця. – С. 161.
17. Там само. – С. 156.
18. Военно-статистическое обозрение Российской империи. – Т.Х. – Ч.2. – Подольская губерния. – СПб., 1849. – С. 131-132.
19. Подольские губернские ведомости. – 1849. – № 21. – С. 155.
20. Подольские губернские ведомости.-1854. - №26. – С. 215.
21. Каменский А.В. Очерк местечек в губерниях Киевской и Подольской // Подольские губернские Ведомости. – 1845. – №32. – С. 160.
22. Военно-статистическое обозрение Российской империи. – Т.Х. – Ч.2. – Подольская губерния. – СПб., 1849. – С. 131.
23. Статистические сведения о Подольской губернии за 1865 и 1866 годы / Труды Подольского губернского статистического комитета. – Каменец-Подольск: Подольский губернский статистический комитет, 1869. – С. 125.
24. ЦДІАУ в м. Києві. – Ф. 442. – Оп. 52. – Спр. 437. – Арк. 24.
25. Філінюк А.Г., Ігнатська Т.В. Вказана праця. – С. 157.
26. // ЦДІАУ в м. Києві. – Ф.442. – Оп. 534. – Спр. 282. – Арк. 330.
27. Там само.
28. Там само.
29. Івашенко О.М., Поліщук Ю.М. Євреї Волині (кінець XVIII – початок XX століття). – Житомир: Волинь, 1998. – С. 47.
30. К-ПМДА. – Ф. 228. – Оп. 1. – Спр. 914. – Арк. 43.
31. Там само.
32. Там само. – Арк. 45.
33. ЦДІАУ в м. Києві. – Ф.442. – Оп. 534. – Спр. 282. – Арк. 330.
34. Православная Подолия. – 1906. - №2. – С. 523.
35. Православная Подолия. – 1906. - №7. – С. 477.
36. Военно-статистическое обозрение Российской империи. – Т.Х. – Ч.2. – Подольская губерния. – СПб., 1849. – С. 28.
37. ЦДІАУ в м. Києві. – Ф.442. – Оп. 534. – Спр. 282. – Арк. 330.
38. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. / Под ред. Н.А. Тройницкого. – ХХХІІ. Подольская губерния. – Б.м.: Центр. Стат. Комитет Мин-ва внутр. дел, 1904. – С. 415.
39. Случевский К. Еврейские колонии. – Русский вестник. – 1890. – С. 215.
40. Івашенко О.М., Поліщук Ю.М. – Вказана праця. – С. 50.
41. Завальнюк О.М., Комарницький О.Б. Подільські містечка в добу Української революції 1917-1920 рр. – Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2005. – С. 33.
42. Івашенко О.М., Поліщук Ю.М. – Вказана праця. – С. 50.
43. ЦДІАУ в м. Києві. – Ф.442. – Оп. 534. – Спр. 282. – Арк. 330.
44. Демяненко А. Статистические сведения о Подольской губернии за 1862, 1863 и 1864 годы. – Каменец-Подольский: Типография губернского правления, 1865. – С. 44.
45. Обзор Подольской губернии за 1890 год: Приложение ко Всеподданейшему отчету Подольского губернатора. – Каменец-Подольск: Изд. Подгубстаткома, 1891. – С. 29.
46. Обзор Подольской губернии за 1895 год: Приложение ко Всеподданейшему отчету Подольского губернатора. – Каменец-Подольск: Изд. Подгубстаткома, 1896. – С. 48.
47. Хоптяр Ю.А. Залізничне будівництво на Поділлі в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Наукові праці історичного факультету. – Т. 2. – Кам'янець-Подільський: Історичний факультет Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. – Кам'янець-Подільський, 1996. – С. 70.
48. К-ПМДА. – Ф. 228. – Оп.1. – Спр. 4684. – Арк. 11.
49. Григор'єв-Наш. Поділля: географічно-історичний нарис. – Кам'янець на Поділлі: Друкарня Под. губ. Нар. Управи, 1919. – С. 43.
50. С. 187. 51. Гульдман В.К. Подольская губерния. Опыт географическо-статистического описания. – Каменец-Подольский: Типография Подольского губернского управления, 1889. – С. 188.
52. 100 еврейских местечек Украины. Исторический путеводитель / Сост. В. Лукин, Б.Хаймович. – Иерусалим – Санкт-Петербург: Эзро, 1997. – Вып.1: Подолия. – С. 177.

**О.О. Вітюк**

**ЗАХОДИ РЕВОЛЮЦІЙНИХ КОМІТЕТІВ НА ПОДІЛЛІ ЗІ СТВОРЕННЯ МЕРЕЖІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ТА ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЬСЬКИХ КАДРІВ (1918-1920 РР.)**

Революційні комітети – недостатньо досліджена проблема часів боротьби за відновлення української державності 1917–1921 рр. Організація та діяльність революційних комітетів становлять великий інтерес і заслуговують на детальне вивчення. Ревкоми –

надзвичайні багатофункціональні органи радянської влади на місцях, діяльність яких спрямовувалася більшовицькою партією на здійснення контролю над усіма сферами життя, зокрема й освітньою.

Проблема діяльності революційних комітетів у сфері освіти окремо не досліджувалась, а розглядалась у контексті загальної роботи більшовицьких органів. Роль ревкомів у створенні мережі професійної освіти та підготовці вчительських кадрів є недостатньо висвітленою темою, яка вимагає детального та більш глибокого об'єктивного дослідження. Дослідженнями діяльності революційних комітетів займалися науковці М. Володимирський [1], Л. Потарикіна [2], П. Тригуб [3], М. Бугай [4], О. Рубльов, О. Реєнт [5], І. Рибак [6]. Автор у дослідженні використав матеріали Державного архіву Вінницької області.

Метою дослідження є висвітлення методів та форм діяльності ревкомів на Поділлі зі створення мережі професійної освіти та підготовки вчительських кадрів у період існування радянської влади у 1918-1919 рр., а також після її остаточного утвердження у 1920 р.

У період встановлення радянської влади на Поділлі революційні комітети здійснювали велику роботу для всебічного розвитку продуктивних сил, орієнтуючи свою діяльність на поширення професійно-технічної освіти серед населення. Для розвитку продуктивних сил необхідно було мати висококваліфікованих робітників у різних галузях народного господарства. Здійснювати таку підготовку могла тільки професійна школа. На кінець 1920 р. на Поділлі діяли 13 повітових, 173 волосних та 2280 сільських ревкомів [7, с. 114], які, крім іншого, займалися створенням закладів професійної освіти.

При вищих початкових школах відкривались ремісничі відділення, майстерні, курси, де учні навчалися простих ремесел. Зокрема, в 1918 р. при вищій початковій школі містечка Станіславчик було влаштовано навчальну палітурну майстерню, а при Мізяківсько-Хуторській вищій початковій школі почало функціонувати шевське відділення. У період 1918 – 1919 рр. у Брацлавському повіті були відкриті ремісничі відділи з двома класами – столярно-токарем і ковальсько-слюсарним у селах Олександрівці, Клебані й Рубані; ремісничий відділ зі спеціальності «столяр – токар – стельмах» у місті Шпикові; навчальні ремісничі майстерні плетіння кошиків у селах Дувівчик і Куничім; чоботарно-чемоданна навчальна майстерня в селі Мазурівці; шевсько-шорна навчальна майстерня в місті Немирові; навчальні майстерні з обробки волокнистих речовин у селах Кизинці, Анопала, Бугаків; гончарна навчальна майстерня в селі Кришинці; школа «пічникової і штукатурної майстерності» у Брацлаві і Чернашівці [8, с. 239].

У 1919 р. зусиллями відділу професійної підготовки Подільської губернського відділу народної освіти та Подільського губернського ревкому було відкрито ткацьку інструкторську школу в Кам'янці із 3-річним терміном навчання, яка готувала інструкторів для всіх ткацьких шкіл і майстерень. Вона мала 4 відділи: ткацький, килимарський, красильний, вишивальний. Також було відкрито ткацьку майстерню в місті Немирові; керамічні школи в селах Зятківці і Журавлівці з 3-річним терміном навчання; столярно-слюсарні школи в містах Могилів-Подільський і Ярмолинці та у селі Великі Арм'яни [8, с. 240]. Цього ж року в місті Кам'янці-Подільському було відкрито технічну школу, яка мала три відділи: хімічно-технічний, агрономічний і загальноосвітній [9, арк. 4]. Майже у всіх повітових та волосних містах Поділля діяли заклади професійного навчання. У місті Тульчині діяла шевська школа чисельністю 15 учнів, дві технічні професійні школи, при яких була організована єврейська секція [10, арк. 17]. У місті Летичів діяли професійні школи загального напрямку, а в місті Меджибіж функціонувала спеціалізована агрономічна школа [11, арк. 16]. Жмеринський повітовий ревком у серпні 1920 р., розглядаючи питання про розвиток професійної освіти, відзначав, що відкривається агрономічна школа з гуртожитком в містечках Браїлів, Бар, Жмеринка, причому в місті Браїлові школа з будівельним, технічним, землемірним, соціально-економічним та медичним відділами [12, арк. 5].

У травні 1919 р. в місті Кам'янець-Подільський діяла культурно-освітня колегія при ревкомі, що здійснювала перебудову більшої частини культурних закладів міста та повіту. Колегія складалась з п'яти відділів: дошкільного, шкільного, позашкільного, мистецького і статистичного. Зокрема, позашкільний відділ планував створити курси першого та другого ступенів для робітників, для того, щоб підвищити їх загальноосвітній рівень і підготувати до університетського навчання. На початку вся робота колегії, як і ревкому, була перервана наступом військ Директорії [17, с. 122].

У Подільській губернії за допомогою революційних комітетів було налагоджено професійну освіту на досить високому рівні. У губернії на 1920 р. діяли Кутківецька професійна школа, Красносельська професійна школа, Кам'янецька лісова школа, Ямпільська агрошкола, Вінницька будівельна та автомеханічна школи, Вороновицька механічна школа, Жмеринська будівельна школа, Немирівська електротехнічна школа, Вінницька художня школа, Тульчинська музична школа [13, арк. 11]. Окрім шкіл, на Поділлі діяла широка мережа технікумів та училищ професійно-технічного спрямування. Так у Бердичівському повіті на середину 1920 р. функціонував сільськогосподарський технікум [10, арк. 18], у місті Хмільник діяло Вище чотирикласне училище [9, арк. 19]. Також діяли Кам'янецький індустріальний та художньопромисловий технікуми, Вінницький музичний технікум, Вінницький фармацевтичний технікум [13, арк. 12].

У функції відділу народної освіти при ревкомах, окрім розвитку професійної освіти, входила організація різних загальноосвітніх і спеціальних курсів, набір кадрів вчителів, постачання книжками, господарськими речами, канцелярськими приладами бібліотек та музеїв. Так Подільським губернським відділом народної освіти в період за травень 1919 р. – квітень 1920 р. були організовані курси для працівників шкіл і установ позашкільної освіти. На дошкільні курси з 25 червня до 3 серпня 1919 р. прибули учителі із Вінницького, Брацлавського, Літинського і Гайсинського повітів – з міст Жмеринка, Брацлав, Тульчин, Немирів, Літин, Хмільник – чисельністю 320 – 340 осіб [14, арк. 4]. Завдяки діяльності відділів народної освіти Жмеринського повітового ревкому було організовано короткотривалі курси для робітників торговельної сфери [12, арк. 1]. У місті Вінниці в 1920 р. діяли акушерські курси, курси лікарських помічників; у Кам'янці-Подільському – курси медперсоналу [13, арк. 12].

У Липовецькому повіті, а саме в Монастирищах, упродовж червня – грудня 1920 р. діяли курси цукроваріння, а також були відкриті агрономічні, педагогічні та українознавчі курси [15, арк. 62].

З метою підготовки учительських кадрів було сформульовано основні вимоги до відкриття й роботи учительських семінарій та учительських інститутів, спрямовані на створення належних умов та якості навчання.

Після встановлення радянської влади діяльність з підготовки вчительських кадрів продовжувалась з певною корекцією: підшукувались відповідні землі та здійснювались заходи з утримання педагогічних закладів. Для відкриття навчальних закладів професійної підготовки вчителів необхідно було мати відповідні помешкання для семінарій та інститутів і зразкових шкіл при них; мати у власності навчальних закладів мінімум 5 десятин землі, щоб трудовий принцип здійснювався на практиці [16, с. 53].

Ревкоми здійснювали роботу щодо відкриття та відновлення учительських семінарій, тобто навчальних закладів з підготовки вчителів для загальноосвітніх шкіл. Зокрема, учительські семінарії почали свою роботу в Кам'янці, Хмільнику [9, арк. 19], Летичеві [11, арк. 5], інших повітових та волосних містах.

Грунтовну професійно-педагогічну й фахову підготовку вчителів здійснювала вища школа, тобто учительські інститути, які провадили свою діяльність відповідно до Інструкції про державну систему вищих навчальних закладів в УСРР на місцях від 13 вересня 1919 р. [9, арк. 83]. Ця Інструкція містила в собі наступні положення: план занять, методи роботи, організаційні питання та правила прийому студентів на навчання. Зокрема зазначалось про організацію підготовчих курсів до вступу у вищі навчальні заклади; систему короткострокових курсів, що створювались для робітників. На старших курсах історикофілологічних факультетів додатково запроваджувались заняття з теорії і практики Трудової школи [9, арк. 84]. Необхідно зазначити, що Інструкція закріплювала створення інститутів народної освіти. Втілення в життя даної Інструкції на місцях було покладено на ревкоми.

У Вінниці також діяв інститут народної освіти. Відповідно до його Статуту статус навчального закладу визначався як вищий. Метою його діяльності була підготовка працівників для всіх галузей народної освіти в сфері дошкільної, шкільної та позашкільної. Для здійснення даної мети інститут мав чотири відділи підготовки працівників: для викладання в Єдиній трудовій школі, з дошкільного виховання, з позашкільного виховання, з викладання окремих предметів в Єдиній трудовій школі [9, арк. 184].

Навчальний курс в інституті тривав на I, II та III відділах – 3 роки, на IV відділі – 4 роки. Загальна тривалість навчального року в Інституті складала 240 днів. Навчальний рік починався 1-го вересня, а закінчувався 5-го липня. Канікули тривали 3 тижні взимку, півтора

тижня навесні і 7 тижнів влітку. Навчальний рік ділився на три триместри. Вивчались наступні предмети: історія навчального світосприйняття, теорія еволюції, історія й теорія соціалізму, історія культури, загальна й соціальна педагогіка та школознавство, історія педагогіки з оглядом педагогічних проблем та історією народної освіти, основи фізичного виховання та інші [9, арк. 185].

Діяльність закладів вищої школи координувалась Управлінням вищої освіти у складі трьох осіб, яких затверджували місцеві Губернські революційні комітети. Прийом студентів здійснювався на добровільних засадах.

В Інструкції зазначалось, що необхідно збільшити кількість студентів, плати на навчання не було, формувалась інститут вільних слухачів.

Проблема підготовки й забезпечення учительськими кадрами шкіл, зокрема й учителями історії, досить гостро відчувалась в період відновлення радянської влади на Поділлі. Відкривались нові школи, але забезпечити їх повною мірою кваліфікованими кадрами було неможливо. Так на Поділлі учителів, які мали спеціальну підготовку, налічувалося лише 9 %. З усієї кількості педагогічних працівників звання учителя повітових шкіл і домашніх педагогів мали 21 %, 41 % не мали ніякої підготовки, окрім середньої освіти, і 29 % учителів не здобули навіть середньої освіти [16, с. 55].

Власне, причиною того, що окремі школи часто не працювали, була відсутність учителів. Місцева радянська влада у формі ревкомів розуміла, що тільки тоді школа відповідатиме своєму завданню, коли буде забезпечена кваліфікованими педагогами. З цією метою відкривались педагогічні курси та інститути народної освіти. Після впровадження в дію інститутів народної освіти за ними здійснювався жорсткий контроль з боку Наркомату освіти, Губернських відділів народної освіти та Губернських революційних комітетів.

1917 – 1921 рр. – це не лише період політичних і соціально-економічних перетворень в Україні взагалі і на Поділлі зокрема, час жорстокої збройної боротьби, розрухи, але й час відродження та піднесення національної свідомості, культурно-освітніх домагань українського народу, який утверджувався як державотворча нація. Сфера освіти була єдиною сферою суспільного життя, в якій більшовики були відносно лояльними та демократичними.

Ревкоми як тимчасові надзвичайні місцеві органи відіграли велику роль в зміцненні радянської влади. Без утворення цих органів влади вся справа більшовицького режиму була б приречена на загибель. Надзвичайність характеру роботи ревкомів, оперативність їх діяльності дали змогу радянській владі закріпитись в країні, де більшість населення не підтримувала більшовицької позиції. У цьому їм допомагала активна діяльність у сфері освіти. Роботу ревкомів зі створення мережі професійної освіти та підготовки вчительських кадрів можна охарактеризувати як позитивну: це відкриття широкої мережі навчальних закладів, інститутів народної освіти, фінансова допомога їм; ліквідація неписьменності; постачання бібліотек підручниками тощо.

### ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Володимирський М. Організація радянської влади на місцях. – Харків: Всеукраїнське видавництво, 1923. – 116 с.
2. Потарикіна Л. Л. Ревкоми України в 1918-1920 рр. – К.: Вид-во Акад. наук УРСР, 1957. – 156 с.
3. Тригуб П. М. На защите завоеваний Великого Октября. – К.: Вища школа, 1987. – 152 с.
4. Бугай Н. Ф. Чрезвычайные органы Советской власти: ревкомы, 1918 - 1921 /Отв. ред. Е. Г. Гимпельсон; Академия наук СССР. Институт истории СССР. – Науч. изд. – М.: Наука, 1990. – 320 с.
5. Рубльов О. С. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр.: [монографія] / О. С. Рубльов, О. П. Реєнт. – К.:Альтернативи, 1999. – 320 с. – (Серія «Україна крізь віки»: у 15 т., т. 10).
6. Рибак І. В. Хмельниччина від найдавнішого часу до сьогодні / Іван Рибак. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – 156 с.
7. Тригуб П. Радянське будівництво на Поділлі в 1920 р.: Тези доповідей VI Подільської історико-краєзнавчої конференції, (Секція історії радянського періоду) / Кам'янець-Подільський держ. пед. ін-т ім. В.П. Затонського, 1985. – С.113-114.
8. Собчинська М. Розвиток професійної освіти на Поділлі у 1917 – 1920 рр.: Матеріали IX Подільської історико – краєзнавчої конференції, (Секція історії краю першої половини ХХ ст.) / Кам'янець-Подільський держ. пед. ін-т ім. В.П. Затонського, 1995. – С.239-240.
9. Державний архів Вінницької області (ДАВО). – Ф.Р. – 254. – Оп. 1. – Спр. 1. – 185 Арк.
10. ДАВО. – Ф.Р. 2625. – Оп. 2. – Спр. 94. – 18 Арк.
11. ДАВО. – Ф.Р. 2625. – Оп. 2. – Спр. 90. – 16 Арк.

12. ДАВО. – Ф.Р. 2625. – Оп. 2. – Спр. 91. – 5 Арк.  
13. ДАВО. – Ф.Р. 254. – Оп. 1. – Спр. 188. – 12 Арк.  
14. ДАВО. – Ф.Р. 254. – Оп. 1. – Спр. 1208. – 4 Арк.  
15. ДАВО. – Ф.Р. 2625. – Оп. 2. – Спр. 109. – Арк. 62.  
16. Булда А. Професійна підготовка вчителів історії у період національно-визвольних змагань (1917 – 1920) // Історія в школах України. – 1998. - № 1. – С. 52-55.  
17. Осташко Т. Діяльність культурно-освітньої колегії Кам'янець-Подільського ревкому в травні 1919 р. : Тези доповідей VI Подільської історико-краєзнавчої конференції, (Секція історії радянського періоду) / Кам'янець-Подільський держ. пед. ін-т ім. В.П. Затонського, 1985. – С.121-122.

*Т.Р. Соломонова*

**ДОЛЯ М.О. ХИТЬКА (ХИТЬКОВА) – ПРЕДСТАВНИКА ВЧИТЕЛЬСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ПОДІЛЛЯ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТ.**

Для динамічного розвитку будь-якого суспільства надзвичайно важливе значення має формування самодостатньої, внутрішньо структурованої й дієвої еліти. Молодий вік української державності не дає підстав вважати, що формування національної еліти загалом відбулося. Штучно перерваний природний процес початку ХХ ст. сьогодні привертає постійну увагу істориків, перед якими стоїть завдання всебічного вивчення ролі економічної й військової еліти, інтелігенції, партійних структур у процесі елітотворення. Вивчення окремих постатей, які хоч і були типовими представниками своєї соціальної страти, але вирізнялися творчим життям, відкриває нові можливості для аналізу. Однією з таких особистостей є Микола Олексійович Хитько (Хитьков – у дореволюційній практиці). Його прізвище часто згадують вітчизняні науковці. Так для бібліотекознавців [1] він є одним з донаторів бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918), музейників [2] – дослідником і популяризатором шкільного музейництва, істориків науки [3] – популяризатором наукової спадщини професора П.Бучинського. Отже, метою даної публікації є висвітлення життєвого та творчого шляху М. Хитька.

Микола Олексійович Хитько (Хитьков) народився у грудні 1868 році, за деякими відомостями 1870 року [4, арк.38], у с.Літвіновка Київської губернії в українській родині агронома з Катеринославської губернії [5, арк.9]. Закінчив Коростишівську учительську семінарію, за особистою оцінкою, «посередньо» [5, арк.9]. Але знайомство на вчительських курсах у Херсоні з відомим педагогом М.Ф. Бунаковим (1837-1904) допомогло йому з подальшим фаховим визначенням як педагога. З 18 серпня 1891 року з с.Черняхово Київського повіту почалася його вчительська кар'єра. Багато займався з дітьми позашкільною освітою, зокрема любив майструвати, ходити з дітьми на екскурсії, проводити вечірні читання. Право викладати ручну працю школярам підтверджувало свідоцтво Санкт-Петербурзького учительського інституту. Потреба у самоосвіті та самовдосконаленні диктували формування бібліотеки, природничих і нумізматичної колекцій. Серед інтелектуальних захоплень особливо його приваблювали науки природничого циклу.

20 січня 1902 року він став завідувачем Крижопільського залізничного училища, що давало йому вже 500 руб. річного утримування та квартиру [6]. Через сімейні обставини 1905 року перейшов на таку ж посаду до Козятинського залізничного училища. Паралельно викладав у місцевій жіночій прогімназії та торговельній школі. Набутий педагогічний та адміністративний досвід вже заслуговував на популяризацію, тому з 1911 року почалися виступи з доповідями на з'їздах вчителів та фаховій пресі. Йому належали, наприклад, такі публікації «О разведении садов и огородов при железнодорожных училищах и общежитиях», «Об устройстве при железнодорожных школах площадок для игр и физических занятий», «Школьные библиотеки», «Об изыскании средств на развитие школьного просветительского дела», «О летних курсах для учителей» тощо [4, арк.38 (зв.)]. Микола Олексійович брав участь у Всеросійській виставці 1913 року у Києві, де демонстрував виставку – живу мініатюру «Шкільний показовий садочок», про який 1917 року випустив окрему брошуру. Водночас з метою узагальнення власного досвіду на основі наявної літератури та практики підготував до друку книгу «Школьный музей, его значение и организация» (Київ, 1913). Це була чи не перша у вітчизняному музейництві така об'ємна (308 стр.) монографія зі шкільного музейництва, присвячена теоретичному обґрунтуванню необхідності створення, цілей і напрямків розвитку шкільних музеїв.